

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Dînî Mûsikî

Nuri Özcan*

882

Konumuza girmeden önce “dînî mûsikî” kavramının doğuşu ve mahiyeti üzerinde kısa bir tarihi seyir takib ederek özetle durmak istiyorum.

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran özelliğın sadece düşünce olmadığı, din olgusu ve estetiğın de bu çerçevede önemli bir yeri bulunduğı bir gerçektir. Din gibi, güzelliğın hissi de insanoğlunun fıtratında mevcuttur.

İslâm dini, fıtrî bir dindir. Buradaki “fıtrî” ifadesinden; yaradılışına, ruh ve beden özelliklerine uygunluğı kastedilmektedir. İslâmiyet, maddî ve mânevî hiçbir hususiyetini reddetmediğı gibi bilakis insanda yaradılıştan mevcut olan bütün hususiyet ve kabiliyetlerin en mükemmel ve en uygun bir şekilde geliştirilmesini ve olgunlaştırılmasını ister; bu kabiliyetlerin kötüye kullanılmamalarını, istismar edilmemelerini tavsiye eder. Aynı şekilde yine İslâm, hiçbir beşerî arzu ve ihtiyacı reddetmemiştir. İnsanın ruhî ve bedenî yaradılışına, psikolojik ve biyolojik vasıflarına uyması şartıyla bütün beşerî ihtiyaç ve arzuların serbestçe karşılanmasını öngörür.

Şüphesiz ki beşerî duyguların en tabii olanlarından birisi de estetik histir. Yaradılı-

şında güzelliğın hissi ile donanan insan; güzel olan her şeye büyük ilgi duymuş, bu güzelliğı ulaşmak için büyük çabalar sarfederek çeşitli eserler meydana getirmiştir. Herbirinin, özellikleri çerçevesinde ayrı değerleri olan bu seçkin ürünlere “sanat eseri” denilmektedir. İşte bu anlayış içerisinde, kendisine ses unsurunu temel almış “mûsikî” sanatı çerçevesinde ortaya konulmuş eserler de “mûsikînin şâheserleri” arasında yerini almıştır.

Dînî Mûsikî Kavramının Ortaya Çıkışı

Yukarıdaki ifadeler göz önüne alındığında müslümanların, sesler arasındaki âhenk ve uyum çerçevesinde şekillenmiş yani bir “ses sanatı” olan mûsikîyi benimsemeleri kadar tabii bir şeyin olamayacağı apaçık ortadadır.

Burada dînî mûsikî konusu ile alakalı bilgilere geçmeden önce “Türklerde İslâmiyet öncesi mûsikî çalışmaları”na değinmek gerekecektir:

Tarihin en eski medeniyetlerinden birini kurmuş olan Türkler, güzel sanatların birçok dalında faaliyet göstermişlerdir. Bunlar arasında eski Türk inançları çerçevesinde belirli zamanlarda yapılan törenlerde özellikle dînî mahiyette mûsikîye yer verildiğı görülmektedir. Mûsikînin şüirden ayrıldığı ilk devirlerde şâirlerin bu törenlerdeki rolleri çok önemliydi. Tunguzların “şaman”, Altay Türklerinin “kam”, Yakut Türklerinin “oyun”, Kırgızların “bahşı”, Oğuzların “ozan” adını verdikleri ve şâirliğın dışında rakkaslık, mûsikîşinaslık ve hekimlik gibi birçok vasıfları üzerinde toplayan bu kişilerin halk üzerinde de büyük etkisi vardı. Yapılan törenlerde kendinden geçmiş bir halde bazı hareketler yapan bu kişiler aynı zamanda Türklerin en eski çalgısı kabul edilen kopuz eşliğinde şüirler okurlardı. Türk mûsikîsinin en eski şeklinin, ozanların kopuzla çaldıkları bu nağmeler

(*) Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Müsikisi Öğretim Üyesi.

olduğu söylenir. Hususi bestesi olan bu güftelerin eski örnekleri zamanımıza kadar gelmemiştir.

Eski Türk hayatında dînî bir mahiyet taşıyan üç büyük âyin vardır.

1. “Sığır” denilen sürgün avları. Bu âyinde şâirler tarafından avların bereketli olması için dînî şiirler okunurdu. (İslâm dininin kabulünden sonra yapılan bu mahiyetteki toplantılarda bu şiirler yerini, hükümdarın büyüklüğünü terennüm eden medhiyeler yahut kahramanlık destânlarına bırakmıştır).

2. “Şılan-şölen” veya “ceşn” yahut “toy” adı verilen kurban ziyafetleri. Bu törenlerde kopuzlarla dînî eserler okunurdu.

3. “Yug” denilen mâtem âyinleri. Önceleri tamamen mistik bir hüviyeti olan ozanlar bu merasimlerde ölen kişinin ruhunun istirahatini temin için kopuz ile şiirler söyleyerek merasimi canlandırırdu. Daha sonra bunların yerini yine kopuz ile okunan ve ölümün hatırasını yaşatacağına inanılan şiirlerin terennümleri almıştır. Gerek şölenlerdeki kasideler, gerek sığırdaki destanlar ve gerekse yuğlardaki mersiyeler; başlangıçta dînî mahiyeti olan, ilâhlara mahsus birer “ilâhî” iken zamanla bu sahadan sıyrılarak folklorik birer mahiyet almıştır. Türklerin İslâmiyet’i kabul ettikten sonra da mûsikî, özelliklerini korumaya devam etmiştir.

Türklerin mûsikî âleti ile icrâ ettikleri terennümlere “gök”, sesle okunanlarına da “ır” ve “dule” denirdi. Senenin günlerine eşit olmak üzere sayıları üçyüz altmış altıyı bulan göklerden her birinin Hâkân huzurunda terennümü, teşrifat gereği idi. Ayrıca her gün dokuz tane gökün icrâ edilmesi de bir gelecekti. Bu gelenek daha sonra Cengizlilere, Timurlulara, Selçuklulara ve Hârezmlilere intikal etmiş, Osmanlılardaki “mehter” teşkilatında da devam etmiştir.

İslâmiyet’in doğuş yıllarında besteli şiirin mevcut olmadığı, mûsikî nazariyatının

daha şekillenmediği, Arap şiirinin ilk olarak Hazreti Ömer devrinde bestelenmeye başlandığı söylenir.

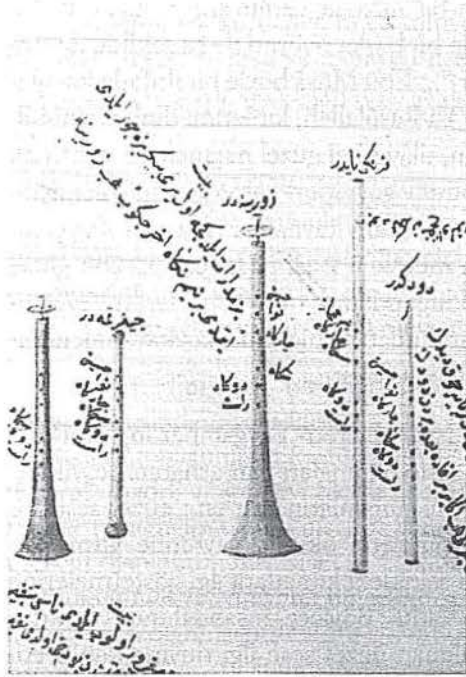
Hazreti Peygamber’in bazı hareketleri (konumuz dışında olduğu için ayrıntıya girmeyeceğiz) ile hadislerinde güzel sese rağbet etmesi, güzel sesi teşvik etmesi ve bu mânâda güzellikleri tavsiye etmesi, hareket noktası olarak kabul görmüştür. Peygamberimizin bu konuda pekçok hadis-i şerifi bulunmaktadır. Bunlardan bazı örnekler verelim: “Kur’ân’ı güzel seslerinizle süsleyiniz. Cenâb-ı Hak, güzel sesiyle cehren (açık olarak) ve tegannî (nağme) ile Kur’ân okuyan bir Peygamber’e kulak verdiği gibi hiçbir şeye kulak vermemiştir.¹ Başka bir hadisin meâli ise şöyledir: “Rasûlallah bir defasında Ebû Mûsâ’el-Eş’arî’nin okuduğu Kur’ân’ı dinleyerek O’na: Ey Mûsâ, sana Dâvud Aleyhisselâm’a verilen mizmârlardan bir mizmâr verilmiştir”² buyurdu. Bu hadisin bir başka riveyatı de şu şekilde devam ediyor “... Ebû Mûsâ böyle bir iltifatla karşılınca: Yâ Rasûlallah, kırâatımı dinlediğini bilseydim, tilâvetimi güzel nağmelerle süslemek için bütün gayretimi sarfederdim” demiştir. Diğer taraftan kaynaklar Hazreti Peygamber’in müezzini Bilâl-ı Habeşî’nin çok güzel sesi olduğundan ve bu sesin Hazreti Peygamber tarafından mânevi bir zevkle dinlenildiğinden bahseder.

İşte Hazreti Peygamber’in, Kur’ân’ı güzel sesle okumaları için ashâbını teşvik etmesi, müslümanların Kur’ân’ı güzel sesle ve hoş nağmelerle okuma gayretine girmelerine, bu şekildeki kırâatlara ilgi göstermelerine sebep oldu. Böylece insanoğlunun fitratında bulunan güzel sese ilgi duyma kabiliyeti, Hazreti Peygamber’in teşviki ile de birleşince, ileride “dînî mûsikî” diye adlandırılacak bir olgunun da ilk tohumları atılmaya başlandı. Müslümanlar Kur’ân’ı, O’na lâayk bir

(1) Buhârî, Kitâbü’t-tevhîd. Burada “kulak vermek”, büyük bir arzu ve istekle dinlemek ve işitmek anlamında mecâzî olarak kullanılmıştır.
(2) Buhârî, Kitâbu Fezâilü’l-Kur’ân Burada söz konusu edilen mizmârın birçok anlamı vardır. Dûdük, kaval gibi nefesli mûsikî aletlerine verilen bir isim olduğu gibi; nağme, terennüm ve hoş sadâ mânâlarına da gelmektedir. Bu hadis’te Ebû Mûsâ’nın sesinin güzelliği, nağmesinin tatlılığı mizmâra benzetilmiştir.

ses güzelliği ile okumayı bir farklılık kabul ederek bu güzelliğin gerçekleşmesi için üstün gayret gösterdiler. Bu arada kırâat (okuyuş) ların dil ve gramer yönüne de ayrıca önem veriliyordu. Ancak zamanla dil bilgini kurrânın azalarak bunların yerine mûsikî bilgisi ve ses güzelliğine sahip hâfızların geçmeye başladığı ve bazı güzel sesli okuyucuların Kur'ân kırâatını, mahallî nağmelerle karıştırarak bu kırâatın kendine mahsus ağırbaşlı ve sâde üslubundan uzaklaştırmaya başladıkları görüldü. Bunun üzerine mûsikînin yanında, okuma konusunda dikkat edilmesi ve bilinmesi gereken hususların ve kaidelerin tesbit edildiği "tecvid" ve "kırâat" ilimlerine uyulması zarureti kendini gösterdi. Kur'ân'ın bir takım kaideler çerçevesinde okunmasını temin eden bu ilimler, ses güzelliği ve mûsikî bilgisiyle kurulan bu alâkalarla daha da gelişme kaydetti.

884

Ney ve zurna nazariyatına dair bir el yazması.

İslâm dünyasında, IX. yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaşan ve gayesi insanın mutluluğu için halkla beraber Hakk'a yönelmek olan "tasavvuf" anlayışı çerçevesinde zaman içerisinde mûsikî de yerini aldı. Tasavvufi mahiyetteki toplantılar, yine aynı konuda manzum veya yerine göre mensur eserlerin

toplula okunması sonucu meydana gelen ses mûsikîsiyle süslenmeye başlandı. Bu anlayışla şekillenen mûsikî; insanı Allah'a yaklaştıran ve yücelten, ilâhî sırlara âşinâ kılan, nefsi ıslâh eden, ruhu ve kalbi temizleyen bir vasma sahip olduğu sürece daima tercih edildi.

Sonuç olarak, Hazreti Peygamber ve sahâbenin tatbikatı ile İslâm tasavvufunun görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan dînî hayat, zalmanla camilerde, tekkelerde ve çeşitli tarikat toplantılarında, ibâdet ve zikir esnasında birtakım vesilelerle ve çeşitli kaideler çerçevesinde icrâ edilen bir mûsikîyi meydana getirdi. İşte bu mûsikîye de "dînî mûsikî" adı verildi.

Dînî Mûsikînin Mahiyeti

Dînî mûsikînin doğuşunu hazırlayan sebeplerden en önemlisi, dînî hayattır. İslâm ülkelerinde yaşanan dînî hayat özellikle Osmanlılar'da, kendine bağlı bir dînî mûsikîyi geliştirmiştir. Bunun da, o devirlerde kullanılmakta olan hicrî takvimin belirli gün ve geceleriyle ilgili olduğu görülür. Bu ayları ve içerisinde yer alan önemli gün ve gece (kandil)leri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Muharrem ayı: Bu ayın onuncu günü meydana gelen, müslümanların derin bir üzüntüyle andıkları Kerbelâ olayı üzerine yapılan merasimlere sosyal bir sonuç olarak "mersiye edebiyatı"nın doğuşuna zemin hazırlamış ve zamanla da gelişmiştir. Bu münasebetle Hazreti Hüseyin ve Ehl-i Beyt sevgisini terennüm eden mersiye besteli veya irticâli olarak bu merasimlerde okunurdu.

2. Rebîülevvel ayı: Hicrî ayların üçüncüsü olan Rebîülevvel'in onikinci gecesinde İslâm âleminde Hazreti Peygamber'in doğumu muhtelif merasimlerle kutlanır. Bu merasimlerde özellikle günün önemi göz önünde tutularak mevlid manzumeleri, tevşihler ve na'atlar okunur.

3. Recep ayı: Hazreti Peygamber'in risâletinin dokuzuncu senesinde bu ayın yirmiyedinci gecesine meydana gelen mi'râc (gö-

ge çıkarılma) hadisesi, İslâm âleminde mi'râc kandili olarak kutlanır ve bu konuda yazılmış "mi'râciye"ler okunur.

4. Ramazan ayı: Müslümanlarca on-bir ayın sultanı olarak vasıflandırılan bu ayda özellikle camilerde daha canlı ve yoğun bir dînî mûsikî icrâatı görülür. Bu aya mahsusu olan ve çoğunlukla cemaatle kılınmaya özen gösterilen teravih namazı, esnasında okunan ilâhîler, minarelerde okunan temcid, münâcât ve tesbîhler bu yoğun icrâatın türlerini meydana getirirler.

Câmi ve tekke mûsikîsi olarak ikiye ayrılan dînî mûsikînin ortak birçok vasıfları olmakla beraber, ayrı-ayrı üslup ve tavırların bulunduğu da bir gerçektir. Câmi mûsikîsinin daha çok zâhidâne bir üslup arzetmesine karşılık tekke mûsikîsinde tasavvufî bir lirizm hâkimdir.

Câmi mûsikîsi, câmide cereyan eden ibâdet esnasında ortaya çıkan ses mûsikîsinden ibarettir. Burada en önemli unsur namaz olduğundan; câmi mûsikîsi denilince akla gelen de, namazın cemâatle ifâsı esnasında imam ve müezzin (veya müezzinler) in ses mûsikîsine dayalı faaliyetleri olmaktadır. Buna göre câmi mûsikîsi ezan, ihlâs kırâatı, kâmet, imamın kırâatı, tesbîhât, duâ ve aşr-ı şerîf kırâatının tümüne verilen ad olmaktadır. Ayrıca zaman ve yerine göre bu neviler içerisine salât temcid, tesbîh, münâcât, na't, tekbîr, mevlid, mi'râciye, ilâhî ve tevşîhler de yer-yer ilâve edilebilir.

Câmi mûsikîsinde güfte olarak adlandırabileceğimiz metinler, dînî zaruretler icabı Arapça'dır. Câmide yer-yer toplu (cumhûr) olarak yapılan icrâata "cumhûr" ve "cumhûr müezzinliği" adı verilmiş ve bu, dînî mûsikîde bir istilâh olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi câmi mûsikîsinde ses önemli bir unsur olduğundan mûsikî âleti kullanılmamıştır.

Tekke mûsikîsi (dergâh, tasavvuf mûsikîsi), edebiyat ve mûsikînin yardımıyla yapılan tarikat zikirleri ve bu zikirler esnasın-

da okunan dînî bestelerin bütününe verilen addır. Her tarikatın kendine mahsus zikir şekilleri yanında ayrıca her tekkenin de belirlenmiş zikir günleri ve geceleri vardı. Zikirler çoğunlukla, zikre katılanların sesleriyle iştirak ettikleri, belirli bestesi olan tarikat evrâdı ile başlar, evrâdın okunmasının ardından zikre geçilirdi. Tekke mûsikîsini Mevlevî âyini, na't, kaside, mersiye, durak, ilâhî, şugul, nefes gibi eserler meydana getirmektedir. Görüldüğü gibi na't ve ilâhîler her iki mûsikînin de ortak şekillerindendir. Ayrıca gerek câmi ve gerekse tekke mûsikîsi şekilleri olarak yukarıda zikredilen eserlerin sadece o mekânlarda icrâ edileceği gibi kesin bir kaidenin bulunmadığını da burada zikretmemiz gerekir. Na't ve ilâhîler dışında tevşîh, şugul, salâ, kaside gibi şekillerin karşılıklı olarak bu mekânlarda okunduğu bilinmektedir.

Bu arada çeşitli tarikat mûsikîlerinde bazı özellikler de göze çarpmaktadır. Meselâ Halvetîlik ve onun kollarını meydana getiren Ahmedîlik, Bayrâmîlik, Gülşenîlik, Sünbülîlik, Sinânîlik, Şabânîlik, Şemsîlik, Uşşâkîlik gibi tarikatlarla Kâdirîlik ve Halvetîliğin birleşmesinden meydana gelmiş Eşrefîliğin zikirlerin de büyük bir hareketlilik mevcuttur. Dînî mûsikîmizin en güzel ve sanatkârâne eserlerinden olan "durak" ve "tevşîh"lerin daha çok bu tarikatlara mensup bestekârlar tarafından bestelendiği, dînî mûsikî sahasında en çok eser veren bestekârların da Halvetiyye tarikatına mensup kişiler olduğu ayrıca belirtilmelidir. Diğer taraftan, Celvetî mûsikîsinde daha çok huşûya davet eden bir özelliğin dikkati çektiğini ancak bu eserlerin üslup itibarıyla olgun ve sanatkârâne özelliklerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamalıyız.

Mevlevî mûsikîsinde ise hareketten çok düşündüren ve vecde çağıran bir özellik mevcuttur. Sanat bakımından Türk mûsikîsinin en kıymetli eserleri arasında yer alan Mevlevî âyinleri gerçekten vücuda getirilmesi en güç sanat eserleri olarak kabul edilir. Mevleviyye tarikatı müntesibi olmayan birçok

mûsikîşinasın sanattaki kabiliyetlerini ayın besteleyerek göstermek ihtiyacını duydukları da bir gerçektir.

XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlılarda Dînî Mûsikî

Selçuklulardan sonra kurulan Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerindeki ilk hükümdarlar, yaptıkları fetihler esnasında, fethettikleri yerlerde hemen bir câmi ve yanında da ilim tahsil eden talebeler için bir medrese, muhtaç olanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere imâretler ve birçok hayır müesseseleri kurdular ve bu gelenek, devlet ayakta kaldığı müddetçe devam etti. Bir taraftan fetihler devam ederken diğer taraftan devletin üst kademesindeki yöneticilerin ve özellikle padişahların ilim ve sanat faaliyetlerine önem vererek bunların gelişmesine yardımcı oldukları görülmektedir. Bu konuda XV. yüzyılda Sultan II. Murad Han (h. 1421-1444, 1446-1451), Sultan II. Mehmed Han (Fatih, h. 1444-1446, 1451-1481) ile oğlu Sultan Bâyezid Han (h. 1481-1512)'ın güzel sanatlar ve özellikle mûsikî konusundaki teşvik ve himâyeleri bilhassa zikredilmelidir. Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bâyezid Han devirlerinde, sarayda ve devletin çeşitli kademelerinde üstün vasıflı elemanlar yetiştirmek için kurulan Enderun'dan askerî ve idârî eğitimin yanı sıra, sanat eğitim ve öğretimine de önem verilmiş bu arada mûsikîye büyük ilgi gösterilmiştir.

Türk mûsikîsinin gerek dînî ve gerekse dindışı eserlerine XV. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Daha önceki devirlerde Türk mûsikîsinin bu her iki sahasında da birçok eserin bestelenmiş olması tabiidir. Ancak kaynaklarda bu konuda herhangi bir kayda rastlanmadığından günümüze ulaşmış eserlerden pek söz edilemez.

Bu devrede meşhur mutasavvîf şâir Süleyman Çelebi (ö. 1422) tarafından yazılan "Mevlid" manzumesi halk tarafından büyük rağbet görmüş ve günümüze kadar oku-

nagelmiştir. Araştırmacı Sadeddin Nüzhet Ergun'un, ilk bestekârının bizzat Süleyman Çelebi olabileceği tanmininde bulunduğu bu manzume XIX. yüzyılın sonuna kadar besteli olarak okunmuş ancak yüzyılımızın başında bestesi unutulmuştur. Ayrıca Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 1451)'nin yazmış olduğu "Muhammediyye" adlı eser de Mevlid gibi büyük rağbet görerek yüzyıllarca Osmanlı coğrafyasında besteli olarak okunmuştur.

Anadolu'da mûsikînin yayılmasında XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarikatların özellikle Mevlevî tekkelerinin önemli rolü olduğunu bilhassa belirtmek gerekir. Anadolu Türkleri arasında ilk dînî bestekârın, meşhur mutasavvîf Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 1429) olduğu söylenmektedir. Bayrâmiyye tarikatının kurucusu olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin bilhassa Yunus Emre'nin manzumelerine yaptığı bestelerle tanındığı ve bunları dervişlerine öğrettiği rivayet edilir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin dâmâdı ve Kâdriyye tarikatının kollarından Eşrefîliğin kurucusu olan Eşrefoğlu Rûmî (ö. 1464) ile onun dâmâdı Abdürrahîm-i Tîrsî (ö. 1519) tanınmış mutasavvîf şâirlerden olup her ikisinin de dînî besteler yaptığı, gelen rivayetler arasındadır. Günümüze besteleri ulaşamayan bu üç mutasavvîfın bestekârlıklarına ise bazı elyazması güfte mecmualarındaki kayıtlara dayanılarak hükmedildiğini de ayrıca belirtmek gerekir.

Diğer taraftan Zeynîlik tarikatının Osmanlı Devleti'nde yayılmasını temin eden, şiiirleri ve vaazlarıyla da devrinde büyük bir üne kavuşan Şeyh Vefâ (ö. 1490), tertip ettiği "Vefâiyye evrâdı"nı bizzat bestelemesi yanında dindışı sahada da bazı eserler vermiştir.

XVI. yüzyıl, bilhassa dînî Türk mûsikîsinin parlak eserlerinin verilmeye başlandığı bir devirdir. Osmanlı padişahlarının himâyeci ve destekleyici tavırları bu dönemde de devam etmiştir. Bu devrin önemli hânende ve bestekârları arasında Kânûnî Sultan Süleyman (h. 1520-1566) ile Sultan IV. Murad Han (h. 1623-1640) arasındaki sekiz padişah

devrinde yaşayan, Enderun'daki hocalığı sırasında Evliyâ Çelebi'ye de hocalık yapan ve 140 yaşlarında vefat ettiği rivayet edilen Tokatlı Gülşenî Derviş Ömer Efendi'yi bilhassa zikretmek gerekir.

Bu yüzyılda bazı mûsikîşinasların özellikle dînî eserlerle şöhret kazandıkları görülmektedir. Bunlar arasında dindışı sahada da eserleri bulunan Üsküplü Niyâzî'den söz edilmelidir. Âşık Çelebi'nin "... ekâbir ve a'yân cem'i olan encümenlerde zurefâ sohbeti olan sahrâ vü çemenlerde sofiler semâ'ında ve mugannîler içtimâ'ında Niyâzî murabba'ları okunduğu...."nu söylemesine bakılırsa ününün büyük bir çevreye yayıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Trabzonlu Tab'î Mehmed Efendi de aynı derecede tanınmış bir mûsikîşinastı. Bestelediği eserler birçok müslüman ülkesinde okunan ve yarıca pekçok İslâm şehrini de dolaşmış olan Tab'î Mehmed'den yine Âşık Çelebi şöyle bahsediyor: "...Zamânede hûb-âvâz ve nağme-sâz terâne-perdâzlıkta bîhemtâdır. Makâm-ı hüseyinîde bağladığı türküler Arab'da Irak u Hicazu Acem'de İsfahân u Şîrâz'a varub kûçek ve bûzürg dilinde şâyi'dir... Hânkâhlarda aşhâb-ı vefâ anın usûlûle semâ ederler. Nûzhetgâhlarda erbâb-ı safâ devr-i mecliste anın terânesine raks eylerler...". Bu ifadelerden, 1552'de vefat eden mûsikîşinasın sadece dînî eserler bestelemekle kalmadığı diğer formlarda da besteler yaptığı anlaşılıyor.

Bu asrın, bilhassa dînî eserler sahasında önemli bestekârlarından birisi de Sinâneddin Yusuf (ö. 1565)'tur. İstanbul'da doğup orada yaşayan, "tecvid" ve "kırâat" ilimlerinde büyük söz sahibi olan; Haseki, Sultan Selim ve Süleymaniye câmilerinde hatiplik yapan Sinâneddin Yusuf'un, Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"ini besteleyenler arasında olduğu söylenir. Kur'ân ve kırâat sahalarındakiengin bilgisi yanında muhtelif camilerdeki hatipliği ile tanınan Mahmud Çelebi (ö. 1603) ile birçok tekkede zâkirlik eden ve Sultan I. Ahmed Han (h. 1603-1617) devrinin ortalarında vefat eden İstanbullu Süngercizâde

Recâyî de bu devrin önemli dînî eserler bestekârı olarak kaynaklara geçmiştir. Bu devirde bestelenen bazı dînî eserlere Ali Ufkî Bey (Alberto Bobovio Leopoldino Bobowsky)'in yazdığı "Mecmûa-i Sâz u Söz" adlı eserinde rastlanmaktadır.

Ayrıca dînî mûsikîmizin en eski âyinleri olması sebebiyle "âyîn-i kadim" diye isimlendirilen ve bestekârları bilinmeyen pençgâh, düğâh ve hüseyinî makamındaki Mevlevî âyinlerinin de XVII. yüzyıldan önceki devirlerde bestelenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

XVII. Yüzyılda Dînî Mûsikî

Bu yüzyılda gerek bestekârlık ve gerekse icrâ alanında büyük gelişmeler kaydedilmiştir. XV. yüzyıldaki nazarî çalışmalara erişilemese de bu sahada yine birtakım eserlerin yazıldığı görülmektedir. Bu devirde birçok sahada olduğu gibi mûsikîde de Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, en büyük merkez olma yolundadır. Anadolu ve Rumeli'nin birçok mûsikî meraklısı bilhassa bu şehre gelerek buradaki büyük sanatkârlardan istifade etme imkânı bulmuşlardır. Başta Bursa olmak üzere Edirne, Diyarbakır, Konya gibi şehirlerde de bu konuda geniş bir faaliyet mevcuttu. Bu çalışmalar neticesinde başarılı

sonuçların alınmasında yine bundan önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı padişahlarının özellikle Sultan IV. Murad Han (h. 1623-1640) ve Sultan V. Mehmed (Avcı, h. 1648-1687)'in büyük rolleri olmuştur.

Ayrıca Anadolu ve Rumeli dışında Kâhire, Kırım, Bağdat, Halep, Şam gibi merkezlerde de birçok mûsikîşinasın yetiştiği görülmektedir. Bunda da bilhassa tarikatların önemli etkisi olmuştur. Büyük mutasavvıflar, yetiştirdikleri halifelerini İslâm âleminin çeşitli bölgelerine göndererek oralarda tarikatlarına ait birçok tekkenin açılmasını sağlamışlardır. Meselâ Mısır'da dîni mûsikînin yayılmasında Mevlevîlik ve Gülşenîliğin büyük tesirleri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bilhassa XVII. yüzyılda İslâm âleminin muhtelif yerlerinde Osmanlılar tarafından kurulan tarikatlara ait yüzlerce tekke açılmıştı. İşte bu tarikatlar, Türk musikisinin yayılması konusunda büyük etken olmuşlardır.

888 Bu yüzyıl, dîni mûsikî eserlerinde evvelki asırlara göre daha büyük ilerlemenin kaydedildiği bir devirdir. Gerek câmi gerekse tekke mûsikîsinde önemli eserler verilmiştir.

Türk mûsikîsi bestekârlarının büyük bir kısmı mûsikîyi bir bütün olarak ele alıp hem dîni hem de dindışı sahada ve hattâ halk mûsikîsi sahasında da eserler vermişlerdir. Sadece dîni eser veya sadece klâsik eser bestekârı olarak kabul edilen sanatkârlar ise çok azdır. Ancak biz bu çalışmamızda konumuzun çerçevesini aşmamak için daha çok dîni besteleri ile öne çıkan mûsikîşinasları söz konusu edeceğiz.

Yüzyılın ilk yarısında dîni eserleriyle şöhret kazanan üç şahsiyet Bezcîzâde Şeyh Muhyiddîn, Koğacızâde Şeyh Mehmed ve Zâkirî Hasan'dır. Konya'da doğup sonraları İstanbul'a yerleşen, bir yandan vâizlik görevine devam ederken aynı zamanda Çarşamba'da Mehmed Ağa tekkesi şeyhliğine tayin edilen ve ardından da Üsküdar'da kendi adıyla anılan tekkeye nakleden Halvetî Şeyhlerinden Bezcîzâde Muhyiddîn (ö. 1611) ile aynı tarikat şeyhlerinden Ekmel tekkesi şeyhi

Koğacızâde Mehmed (ö. 1617)'in birçok eser bestelediği güfte mecmualarından öğrenilmektedir. Bu devirde dîni mûsikînin zirvelerinden ve özellikle câmi mûsikîsini ihyâ eden Hatîb Zâkirî Hasan Efendi (ö.1623) Foça'da doğmuş, küçük yaşta İstanbul'a gelmiştir. Bu arada Halvetiyye tarikatına intisab etmiş ve bilâhare zâkirbaşılığa getirilmiştir. Küçükpazar'daki Hoca Hayreddin Câmi'nde hatiplik yapan Hasan Efendi bestelediği tevşîh, temcîd, tesbîh, na't, salâ ve mersiyeleleriyle tanınmıştır. Günümüze ulaşan besteleri arasında Irak na't ve temcîd, hüseyinî cenâze salâsı, dilkeşhâverân sabap salâsı, beyâtî Cuma ve Bayram salâsıyla nühüft Mersiye-i İmam Hüseyin en meşhurlarıdır. Ötedenberi Buhûrîzâde Mustafa İtrî tarafından bestelendiği kabul edilen segâh tekbîr ve salât-ı ümmiyye'nin Hasan Efendi tarafından bestelendiğini ileri süren Subhi Ezgi'nin bu görüşü mûsikî çevrelerinde kabul görmemiştir.

Yine bu asrın ilk yarısında mûsikî sahasında Bursa'da şöhret kazanan zâkirbaşı ve bestekâr Esved Derviş Ali (ö. 1614)'yi; ilâhî bestekârları Yakubzâde Şeyh Mehmed (ö. 1642) ve zâkir Muhzirzâde Sâlih Çelebi (ö. 1666)'yi; dîni ve dindışı eserleriyle tanınmış aslen İstanbullu olup Bursa'da vefat eden (1655) Gülşenî Derviş Sadâyî'yi ve Süleyman Çelebi'nin "Mevlid" manzumesine yaptığı beste ile tanınan Sekban'ı burada zikredebiliriz.

Dîni ve dindışı pekçok eser besteleyen, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin terbiyesinde yetişip Üsküdar'daki Celvetî Hânkâhı'nda zâkirbaşılık yapan Hâfız Kumral Mehmed Efendi, dîni eserleri yanında daha çok dindışı sahada bestelediği eserleriyle bilinen Sütçüzâde İsa Efendi (ö 1628) genç yaşında Şam'dan İstanbul'a gelip güzel sesi ve Kur'ân okuyuşuyla kendisini tanıtan, özellikle kendi manzumelerini bestelemekle ün yapmış ve bilhassa câmi mûsikîsi eserleriyle meşhur olmuş, hünkâr imamı ve Rumeli Kazaskerlerinden İmam Yusuf Efendi (ö. 1647) de yüzyılın birinci yarısında yetişmiş önemli mûsikîşinaslardandır.

Celvetiyye tarikatının kurucusu, Kânûnî Sultan Süleyman ile Sultan IV. Murad Han devirleri arasında yaşamış ve özellikle Sultan I. Ahmed Han'dan büyük saygı gören Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî (1628), divan sahibi bir şâirdir. Bestelerine bazı güfte mecmulasında rastlanmaktadır.

Mûsikî nazariyatı sahasında da söz sahibi olan ve murabba, nakış, şarkı ve ilâhî formlarında beşyüzün üzerinde eser bestelediği söylenen, zamanın en ünlü na'thanlarından Küçük İmam Mehmed Efendi (ö. 1674); bestekârlıkta müstesnâ bir yeri bulunan Hattîbzâde Osman Efendi (ö. 1680); bazı tesbîhler bestelemiş olmakla beraber daha çok dindışı sahadaki eserleriyle tanınan ve Sultan IV. Mehmed Han'ın hânendelerinden Galatalı Vehbî Osman Çelebi, dînî ve dindışı eserleriyle bilinen mûsikî hocası Nane Ahmed Çelebi (ö. 1687) ile zâkirbaşı Şîve Ahmed Çelebi; gerek nazarî bilgileri gerekse parlak üslubu ve bestekârlığı ile zamanın üstadları arasında yer alan Hâfız Kömür Efendi, Sultan IV. Mehmed Han devrinin önemli bestekârlarındandır.

Halvetî Ümmîsinanzâde Hasan (ö. 1677); aynı zamanda değerli bir hattât olan Mustafa Anber Ağa (ö. 1684) ve eserlerine elyazması güfte mecmualarında daha çok "Ümmîsinan Hâfız" başlığı altında rastlanan, Sütçüzâde İsâ'nın oğlu Hâfız Abdüllatif Efendi (ö. 1688), devrin son yarısında daha çok dînî eserleriyle tanınan mûsikîşinaslardandır.

Türk mûsikî tarihinin en büyük birkaç simâsından biri olan Hafız Post (ö. 1694) da bu devirde yetişmiş ünlü mûsikîşinaslardandır. İstanbul'da doğdu ve ünlü şâir Nâilî'nin himâyesinde yetişti. Genç yaşında hafız olmasının ardından meşhur hattat Tophaneli Mahmud Efendi'den ta'lik, sülüs ve nesih hatlarını meşk ederek icâzet aldı. mûsikîdeki hocası Kasımpaşalı Osman'dır. Sultan IV. Mehmed Han ile Kırım Hanı I. Selim Giray ve daha birçok devlet adamından iltifat gördü. Haya-

tının sonlarına doğru sarayda Dîvân-ı humâyûn hâcegânı arasında yer aldı, daha sonra da "Kağıt Eminliği"ne getirildi. Ayrıca iyi bir şâir de olan Hâfız Post, başta Niyâzî-i Mısrî olmak üzere bilhassa Halvetiyye'ye mensup şâirlerin ilâhilerin bestelemiş, Türk mûsikîsinin birçok formunda bine yakın eser vermiştir. Bu eserlerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca kendi el yazısı ile derlediği iki güfte mecmuasından biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Yüzyılın son yarısında şöhret kazanmış Edirneli iki mûsikîşinas Kûçek (Köçek) Derviş Mustafa Efendi (ö. 1684) ile İmam Hâfız İbrahim Efendi (ö. 1691)'dir. Edirne'de doğan İbrahim Efendi daha sonra İstanbul'a gitti ve saraya alındı. Sultan IV. Mehmed Han'ın uzun süre imamlığını yaptı. Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerine kadar yükseldi. mûsikî nazariyatına vukûfiyetiyle de tanınan İbrahim Efendi'nin bestelediği tesbîh ve na'tlara elyazması güfte mecmualarında rastlanmaktadır. Edirne Mevlevihanesi'nde 889 çilesini tamamlamasının ardından aynı Mevlevihane'nin aşçıbaşılığına tayin edilen Derviş Mustafa'nın bestelediği "bayâtî âyin-i şerîf'i, bestekârı bilinen ilk âyin olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Devrin ikinci yarısında tasavvufî sahada olduğu kadar mûsikî sahasında da dînî eserleriyle tanınmış iki mutasavvıfı görüyoruz: Birisi Celvetî şeyhi ve şâir Divitçizâde Mehmed Efendi (ö. 1679), diğeri Halvetî şeyhi Nefesanbarı Osman Efendi (ö. 1683). "Tâlib" mahlâsı ile kaleme aldığı ilâhilerden bazılarını bizzat besteleyen ve bir müddet müderrislik yaptıktan sonra kendi yaptırdığı tekkeye şeyh olan Mehmed Efendi'nin son vazifesi Üsküdar'daki Hüdâyî tekkesi şeyhliğidir. Müderrislik, vâizlik gibi görevlerde de bulunan şeyh Osman Efendi de mahlâssız bir takım manzumeler yazmış ve bazı ilâhiler bestelemiştir.

Asrın sonlarında bilhassa ilâhileri ile tanınmış ve aynı zamanda değerli birer hattât

olan Sepetçizâde Mehmed Efendi (ö. 1693) ve Hocazâde Mehmed Enverî (Karakız, ö. 1694)'yi de burada ayrıca zikretmek gerekir.

Gülşeniyye tarîkatı mensubu, "Mutî" mahlâsı ile şiirler yazan ve bestelediği ilâhileri ile tanınmış Kefeli Derviş Abdî (ö. 1695) ile devrin mutasavvıf şâirlerinden ve tasavvuf tarihinin önemli eserlerinden "Hediyyetü'l-İh-vân" adlı eserin müellifi Halvetî şeyhi Mehmed Nazmî Efendi (ö. 1710) de bu yüzyılın sonlarında yaşamış dînî mûsikî bestekârlarındandır.

Zâkirbaşı, hattat ve kemankeş Hav-yarzâde Hüseyin (ö. 1704) ve bilhassa tarih manzumeleri ile meşhur olmuş, zamanın değerli şâir ve neyzenlerinden olup bin kadar eser bestelediği söylenen Tablîzâde Ali Aklî Efendi (ö. 1704) ve ilmiye sınıfına mensup, mürettep bir "divançe" sahibi, dînî ve dindışı pekçok eser bestelemiş Mehmed Tâlib Efendi (ö. 1706), yüzyılın sonunda Bursa'da yetişmiş mûsikîşinaslardandır.

Bir müddet Kefe vâlisi Ahmed Paşa'nın Dîvan kâtipliği'nde bulunan, hattât ve bilhassa dindışı sahada bestelediği bir hayli eseriyle tanınan Âhenî Mehmed Çelebi (ö. 1700) de devrin önemli bestekârları arasındadır. Şöhreti, Sultan IV. Mehmed Han'ın saltanat yıllarına rastlar. Esad Efendi, onun otuzun üzerinde beste yaptığını kaydeder. 1703 yıllarında vefat ettiği tahmin edilen ve "Akababa İmamı" diye tanınan Şeyh Mehmed Zaîfî Efendi, bu devrin sonunda yetişmiş mûsikîşinaslardandır. "Zaîfî" mahlâsı ile şiirler yazmış, ilâhileriyle şöhret bulmuştur. Meşhur mutasavvıf ve şâir Şeyh Abdülhay Celve-tî (ö. 1705)'nin de bazı ilâhiler bestelediğini Müstakîmzâde rivâyet eder.

XVIII. Yüzyılda Dînî Mûsikî

Bu asrın başları, Osmanlı Devleti'nin dönüm noktalarından birisidir. 1699 Karlofça Antlaşması'nın ağır hükümleri ile Avrupa kıtasındaki birçok toprakları bazı Avrupa

devletleri arasında taksim olunuyor, Avrupalıların gittikçe kuvvetlenen askerî güçleri Osmanlıları tehdit ediyordu. Ancak her şeye rağmen Osmanlı Devleti'nde sanat hareketleri devam ediyor ve sanatkârlar eşsiz eserlerini vermeyi sürdürüyorlardı.

Sultan III. Ahmed Han (h. 1703-1730)'ın saltanatının ikinci yarısında Dâmât İbrahim Paşa'nın Sadrâzam oluşu ile başlayan "Lâle Devri", savaş ve ihtilallerden bunalan toplumun ferahlığı özlemi şeklinde de değerlendirilebilir. Hattât, şâir ve mûsikîşinas bir hükümdar olan Sultan III. Ahmed Han devrinde Nâbî, Nedim gibi şâirleri; İtrî, Ebû-bekir Ağa, Tanbûrî Mustafa Çavuş ve Nâyî Osman Dede gibi dînî ve dindışı musikînin ünlü bestekârları yetişmiş; mûsikî, diğer sanat dalları gibi büyük himâye görmüştür. Sultan I. Mahmud Han (h. 1730-1754) ile devam eden bu himâye ve teşvik yüzyılın sonunda yine bir mûsikîşinas padişah Sultan III. Selim Han (h. 1789-1807) ile gelişir.

Bu yüzyılda mûsikî mahfillerinde büyük bir faâliyet göze çarpar. Bunların en dikkat çekici yönü, bestekârların tarz (dîvan, tekke, âşık) farkı gözetmeksizin her sahada eser vermiş olmalarıdır. Tosunzâde Abdullah'ı, Mustafa İtrî'yi, Kenzî Hasan Ağa'yı, Vardakosta Ahmet Ağa'yı vd. hem tekke hem câmi hem de klâsik mûsikî bestekârı olarak karşımızda görmekteyiz. Bestelediği "tekbîr" ile ölümsüzleşen İtrî'yi segâh âyini ve otuzun üzerinde dindışı eseriyle tanıyoruz. Yine bu devirde dînî sahada eserler veren Derviş Himmet, Himmetzâde Abdullah, Sahhâf Hâfız gibi kişiler de şâir-bestekâr olarak kültür tarihimizde yerini almışlardır.

Bu asırda başta Yunus Emre olmak üzere Abdülahad Nuri, Şemseddîn-i Sivâsî, Nazmî, İsâ Mahvî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Eşrefoğlu Rûmî gibi mutasavvıf şâirlerin şiirlerinin bestelendiğine şahit olunmaktadır. Ayrıca şâir padişahlardan Sultan II. Mustafa Han'ın "İkbâlî", Sultan III. Ahmet Han'ın "Necîb" mahlâslı şiirlerinin de bestelendiğini görüyoruz.

Ayrıca dînî ve dindışı eserler bestekârı Nâyî Osman Dede'nin mûsikî nazariyatı sahasına da eğilerek bu vâdide eserler verdiği, Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin Türk mûsikî tarihinin yegâne musikişinaslar tezki-resini bu yüzyılda kaleme aldığı bilinmektedir.

Pekçok mûsikîşinasın yetiştiği bu devirde, biz ancak büyük şöhret kazanmış şahsiyetler hakkında bilgi vereceğiz:

Bu asrın en meşhur mûsikîşinası hiç şüphesiz Buhûrîzâde Mustafa İtrî'dir. İstanbul'da doğdu ve orada yaşadı. Asıl adı "Mustafa", şiirlerinde kullandığı mahlâs "İtrî"dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1630 veya 1640 yıllarında doğduğu tahmin ediliyor. İyi bir öğrenim gördü. Ta'lik hattında üstâd Siyâhî Ahmed Efendi (ö. 1697)'den meşk etti. Mûsikîyi kimden öğrendiği bilinmiyorsa da Kasımpaşalı Koca Osman, Derviş Ömer, Küçük İmam Mehmed Efendi ve Hâfız Post'tan meşk ettiği tahmin ediliyor.

Mûsikide şöhret kazandıktan sonra bazı devlet büyüklerinin takdirlerine mazhar oldu. Kırım Han'ı I. Selim Giray bunlardan- dır. Osmanlı hükümdarı Sultan IV. Mehmed Han'ın saray fasıllarına katıldı, kendi isteği ile esirciler kethüdâlığı görevinden emekliye ayrıldı. 1711 veya 1712 yıllarında vefat ettiğine dair çeşitli rivayetler mevcut ise de 1711 yılı, kaynaklara göre kuvvet kazanmaktadır. Na't, gazel, muammâ, tahmîs, nazîre, tarih ve kıt'alarının yanı sıra hece vezni ile yazılmış türkülerine de rastlanan İtrî'nin bir de "divan"ı olduğu söyleniyorsa da bugüne kadar bu esere tesadüf edilmemiştir. Peşrev, saz semâisi, kâr, beste, semâî, âyin, na't, durak, tevşîh, tekbîr, salâ ve ilâhi olmak üzere Türk mûsikîsinin dînî ve dindışı hemen her formunda eser vermiş nâdir sanatkârlardan olan İtrî; müberka', necd, rekb, selmek gibi bugün tamamen unutulmuş terkiplerden çok kullanılan meşhur makamlara kadar bestelediği eserlerine, çeşitli elyazması güfte

mecmualarında rastlanmaktaysa da günümüze bunlardan elliye yakını ulaşabilmiştir. Bu eserlerinden en meşhurları ise şöyle sıralanabilir: Segâh, tekbîr, segâh salât-ı ümmiyye, mâye salât, segâh Mevlevî âyini, rast na't-ı (na't Mevlânâ), nühüft tevçîh, nevâ kâr, segâh yürük semâî.

Dînî mûsikîmizin en büyük bestekârı kabul edilen Gülşenî şeyhi Derviş Ali Şîruganî de hayatının son yıllarını bu yüzyılın başlarında geçirdi. İstanbul'da doğup orada yaşayan Derviş Ali, Şehremîni'deki Hulvî tekkesinin ondokuz yıl şeyhiğini yaptı. Ölümünden (1714) sonra bu tekke "Şîruganî Tekkesi" adıyla anılmaya başladı. Sultan IV. Mehmed Han devrinde en parlak dönemini yaşadı ve yaptığı dînî ve dindışı bestelerle devrinin en önemli sanatkârları arasında yer aldı. Atrabülâsâr'da belirtildiğine göre 600'ün üzerinde dînî, 100'ün üzerinde de dindışı eser bestelemiştir. Türk dînî mûsikisinde bu sayıda eser besteleyen bir diğer şahsiyet bugüne kadar tesbit edilememiştir. Savt, tesbîh, tevşîh, durak, ilâhî, murabba, ve semâî formlarındaki eserlerine, çeşitli el yazması güfte mecmualarında daha çok "Dede" adıyla rastlanmakta olup bunlardan dînî sahadaki otuza yakınının notası günümüze ulaşmıştır.

Ali Şîruganî'den sonra en çok dînî eser besteleyen mûsikîşinas olarak bilinen Çâlâkzâde Şeyh Mustafa (ö. 1757), şeyh Çâlâk Ahmed'in oğludur. Babasının ölümü üzerine Çağaloğlu'ndaki Halvetî tekkesine şeyh olan ve devrinin değerli zâkir ve mevlidhanları arasında bulunan Çâlâkzâde özellikle ilâhî formunda büyük başarı göstermiştir.

Dînî ve dindışı sahada besteleriyle tanınan, aynı zamanda devrinin ünlü vâizlerinden şâir, hattât, Bayrâmî şeyhi Himmetzâde Abdullah (ö. 1710) ve bir müddet zâkirbaşılıktan sonra Çağaloğlu sarayı civarındaki Halvetî tekkesine şeyh olan Çâlâk (Çaylak) Ahmet Efendi (ö. 1711) bu yüzyılın ilk yarısında şöhret kazanmış musikişinaslardır.

Devrin değerli mûsikîşinaslarından bir diğeri, zamanın en kudretli neyzenî kabul edildiği için “Kutbünnâyî (ney sazının en kudretlisi) lâkabı ile tanınan, dînî eserler bestekârı ve mûsikî âlimi Şeyh Osman Dede’dir. İstanbul’da Vefa civarında doğdu, genç yaşta çeşitli ilim ve sanat dallarıyla meşgul oldu. Meşhur hattat Nefeszâde İsmail Efendi (ö. 1679)’den sülûs ve nesih dersleri aldı. Mevlevîye tarikatına intisâb ettikten sonra Galata Mevlivehanesi’nde 18 yıl neyzenbaşılık, daha sonra vefatına kadar (1697-1729) da şeyhlik yaptı. Farsça “Rabt-ı Ta’birât Mûsikî” adlı manzum bir nazariyat eseri yanında, ebced notasından faydalanarak yeni bir nota sistemi ortaya koymuştur. Ayrıca “Nayî” mahlâsı ile kaleme aldığı şiirleri ve “Ravzatü’l-İ’câz” adlı peygamberlerin mucizelerinden bahseden bir diğer manzum eseri bulunmaktadır.

Bu dînî tasavvufî ve edebî kişiliğinin yanında asıl haklı ününü bestelediği “mi’râciye” ile kazanmıştır. Mi’râciye, mevcut repertuar göz önüne alındığında Türk mûsikîsinin en büyük esiridir. Beş bölüm bin münâcâtтан meydana gelen eserde bölümler (bahir, hâne) birer tevşih ile ayrılırlar. Güftenin de Osman Dede’ye ait olduğu eserin nevâ makamındaki üçüncü hânesinin bestesi unutulduğundan elimizde bugün notası bulunmamaktadır. Ayrıca hicâz, cârgâh, rast ve uşşak makamlarında dört âyin besteleyen Osman Dede’nin dindışı sahada ise peşrev, saz semâisi ve yürük semâî formlarında eserleri bulunmaktadır.

“Kenzî” mahlâsı ile yazdığı tasavvufî şiirlerinde büyük başarı gösteren Halvetî-Sünbülî Şeyhi Manisalı Hasan Efendi (ö. 1714), bestelediği na’t ve ilâhîlerle tanınmıştır. Yazdığı “Edvâr Risâlesi” bugün elimizde bulunmayan Hasan Efendi’nin günümüze ulaşan bestesi bulunmamaktadır. Günümüze eseri ulaşmayan bir diğer bestekâr da Kazzaz Hasan Çelebi (ö. 1720 ?)’dir. Atrabülâsâr’da otuz civarında eser bestelediğinden bahsedilen ve el yazması güfte mecmularında tevşih ve ilâhîlerine rastlanan Hasan Çelebi aynı zamanda hânendeliği ile de tanınmıştır.

Yahyâ Nazîm (ö. 1717), yüzyılın önemli şâir-bestekârlarındandır. Enderun’da iyi bir öğrenim gördü. Osmanlı şiirinin önde gelen isimlerinden Nâilî ve Neşâtî’den faydalandı. Genç yaşta hânendeliği, şâirliği ve bestekârlığı ile tanındı. “Dîvan” sahibi bir şâir olan Nazîm, Sultan IV. Mehmed Han-Sultan III. Ahmed Han devirlerinde şöhret buldu. Padişahın huzurunda tertip edilen fasıllara katıldı. Mûsikîdeki hocaları Nefîrî Ahmed Çelebi (ö. 1678) ve Hâfız Post’tur. Osmanlı edebiyat tarihinde en çok na’t yazan şâir olarak bilinen Nazîm’in her yıl bir na’t yazmayı âdet hâline getirdiği söylenir. Beşyüzün üzerinde eser bestelediğinden bahsedilen ve kendi na’tlarının bazısını da besteleyen Nazîm’dan zamanımıza on’un üzerinde eser ulaşabilmiştir.

Saray’da yetişmiş ve müezzin-i şehriyâriler arasında yer almış ayrıca bestelediği eserlerle şöhret olmuş mûsikîşinaslardan biri Tosunzâde Abdullah Efendi (ö. 1715)’dir. Devrin hükümdarı Sultan III. Ahmed Han’ın hanendeleri arasında bulunan Abdullah Efendi’nin dînî ve dindışı sahada ikiyüzün üzerinde eser bestelediği söyleniyorsa da bunların çok azı zamanımıza ulaşmıştır. Şöhretinin en parlak zamanı Sultan II. Mustafa Han (h. 1695-1703) devrine rastlayan Küçük Müezzin Mehmed Efendi (ö. 1717) de saray müezzinlerindendi. Bilhassa dindışı eserleriyle tanınıyorsa da el yazması güfte mecmualarında bazı ilâhîlerine rastlanmaktadır.

Bursa’da yetişmiş, asrın meşhur mutasavvıflarından Celvetî İsmail Hakkı (ö. 1726) ile Eşrefzâde Ahmet İzzeddin (ö. 1739)’in de bazı ilâhîler bestelediği görülüyor. Tasavvufî, dînî ve ilmî birçok eserin müellifi olup yazmış olduğu Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerini bir “Dîvan”da toplayan İsmail Hakkı, hayatının büyük bir kısmını Bursa’da geçirdiğinden “Bursalı İbrahim Hakkı” diye tanınır. Bursa’da İncirli tekkesinin şeyhi olan Eşrefzâde İzzeddin de mutasavvıf şâirler arasında tanınan bir sîmâ olup şiirlerinde “İzzî” mahlâsını kullanmıştır.

Devrin çok eser veren bestekârlarından “Enfî, Hulûs, Burnaz” lâkaplarıyla tanınan Tanbûrî Hasan Ağa (ö. 1724) Enderrun’da yetişti. Sultan III. Ahmet Han devrinde “serhânende” oldu. Arûz ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde “Hulûs, Hasan, Hulûsî” mahlâslarını kullandı. İkiyüzden fazla dinî ve dindışı formda eser bestelemiştir.

Bu yüzyılda yaşadığı bilinmesine rağmen kaynaklarda vefat tarihine rastlanmayan Niznâm (bazı eserlerde yanlış olarak -Tîznâm- ifadesi kullanılmıştır) Yusuf Çelebi, devrin önemli bestekârlarındandır. İstanbul’da Yavuz Sultan Selim Camii na’tıhanı idi. Kaynaklarda ismi “Na’tıhan Yusuf” olarak geçmektedir. Abdülbâkî Ârif (ö. 1713)’in “mî’râciye”si başta olmak üzere na’t, tevşîh, durak ve ilâhî formlarında eserler bestelemiştir.

“Dragman Zâkiri Ahmed” başlığı ile güfte mecmualarında dinî eserlerine sıklıkla rastlanan Şeyh Ahmed Vefkî Efendi (ö. 1748), Dragman tekkesi şeyhi meşhur mutasavvıf-şâir İsâ Mahvî Efendi (ö. 1715) ve Derviş Ali Şîrugânî’den istifade etti. Cuma vâizliğinin yanı sıra Dragman tekkesi zâkirbaşılığı ve Eyüp’teki Abdülmecîd-i Sivâsî tekkesi şeyh vekilliği vazifelerinde bulundu. “Vefkî” ve “Derviş Ahmed” mahlâsıyla şiirler de yazan Ahmed Vefkî, na’t ve ilâhîleri yanında bilhassa tevşîhleriyle tanınmıştır.

İlmiyeye mensup bir aileden gelen Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi (ö. 1753) de bu yüzyılın önemli ilim ve devlet adamları ile mûsikîşinasları arasında yer almaktadır. Şâirliğinin yanı sıra dil ile ilgili çalışmaları ve eserleriyle de tanınan Esad Efendi’nin mûsikî ile doğrudan alâkalı eseri “Atrabü’l-Âsâr fî Tezkire-i Urefâi’l-Edvâr”dır. “Tezkire-i Hânen-degân” ve “Tezkire-i Mûsikîşinâsân” olarak da tanınan bu eser Sadrâzam Nevşehirli Dâ-mâd İbrahim Paşa’ya ithâf edilmiş olup içerisinde Sultan I. Ahmed Han ile Sultan III. Ahmed Han devirleri arasında yetişmiş 100 kadar bestekârın hal tercemeleri bulunmaktadır. Dinî ve dindışı eserlerinden ancak çok azı günümüze ulaşabilmiştir.

Bazı dinî eserler bestelemesine rağmen daha çok beste ve şarkıları ile tanınan Şair, İstanbullu Halifezâde Tahir Efendi (ö. 1774) ve ilmiye sınıflanma mensup, Sultan III. Ahmed Han devrinin ünlü şâir ve hânendelerinden Üsküdarlı Hâfız Süleyman Rıfat Efendi de bu devrin önemli musikişinaslarındandır. Atraba’l-Âsâr’da yirmi civarında beste, semâî ve şarkı bestelediği kaydedilmiş ise de elyazması birçok güfte mecmuasında dinî eserlerine rastlanmaktadır.

Dinî sahada vermiş olduğu eserlerle tanınan ve “Buhûrîzâde-i sâni (ikinci Buhûrîzâde) diye şöhret bulan Abdülkerîm Efendi (ö. 1778), İstanbul’da Kocamustafapaşa’daki Sünbülî hânkâhı zâkirbaşısı iken, Eyüp’te Şâh Sultan tekkesi şeyhliğine tayin edildi ve vefatına kadar bu vazifesini devam ettirdi. “Kemter” mahlâsı ile manzumeler de kaleme alan Abdülkerîm Efendi’nin eserlerinden beş ilâhîsinin zamanımıza ulaştığını Öztuna, “Ansiklopedisi”nde zikretmektedir.

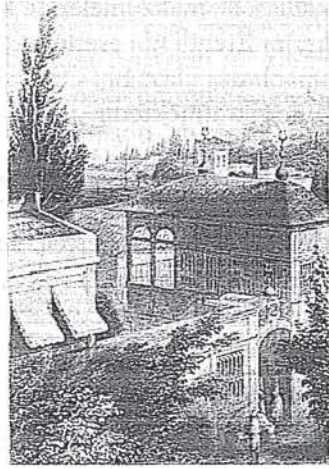
İstanbul’da doğduğu halde uzun süre Bursa’da oturduğundan Bursalı Sâdık diye tanınan A’mâ Sâdık Efendi, bestelediği bes-tenigâr âyini ile tanınmıştı. Dinî ve dindışı birçok eserine elyazması mecmualarda rastlanıyorsa da günümüze bunlardan ancak birkaç tanesi ulaşabilmiştir.

Asrın son yarısında büyük şöhret kazanmış mûsikîşinaslardan biri de Vardakos’ta Ahmed Ağa (ö. 1794)’dır. Daha çok “Musâhib Ahmed Ağa” olarak bilinir. Amasya civarındaki bir kasabada doğdu ve küçük yaşta İstanbul’a gelerek saraya alındı. Daha sonra Mevleviyye tarikatına intisap ederek uzun süre Galata ve Yenikapı Mevlevihanelerine devam etti. Bilâhare Sultan III. Selim zamanında musâhipler arasına alındı ve bu hükümdardan büyük ilgi gördü.

Bestelediği hicaz, nihâvend ve sabâ âyininden sonuncusu unutulmuştur. Abdürrahîm Dede (Şeydâ Hâfız), Küçük Mehmed Ağa ve Hacı Sadullah Ağa ile beraber besteledikleri Tâhir makamındaki “kâr” da aynı âkibete uğramıştır. İcad ettiği “ferahfezâ” maka-

mı ve bulduğu “darb-ı hüner” adıl 19 vuruşlu usûl, ona mûsikî sahasında önemli bir yer temin etmiştir.

Mûsikî dünyasında, şiiirlerinde kulandığı “Şeydâ Hâfız” mahlâsı ile tanınan Abdürrahîm Dede (ö. 1800), asrın ikinci yarısında yetişen değerli mûsikîşinaslardanır. İstanbul’da yaşadı. Küçük yaşta hâfız oluktan kısa bir süre sonra gözlerini kaybetti. Sonraları uzun müddet devam ettiğı Mevlevihanelerde mûsikî sahasında kendisini yetiştirdi. Hayatının son yıllarında Sultan III. Selim Han’dan yakın ilgi gördü. Kaynaklarda Yenikapı ve Üsküdar Mevlevihanelerinde kudümzenbaşılık yaptığı kaydedilen Şeydâ Hâfız, neyzen olarak da devrin önemli üstâdları arasında yer aldı. Bestelediğı ırak, ısfahân ve hicâzeyn makamlarındaki üç âyinden sadece ırak âyini zamanımıza gelebilmiştir.

Galata Mevlevihanesi cümle kapısı (19. yüzyıl)

Birçok kıymetli bestekâr ve sanatçının yetişmesinde önemli rolü olan Yenikapı Mevlevihanesi’nde otuz yıla yakın şeyhlik yapan Ali Nutkî Dede (ö. 1804), devrin ileri gelen mûsikîşinaslarındandır. “Nutkî” mahlâsıyla bazı şiiirler de kaleme alan Nutkî Dede, Hamâmîzade İsmail Dede (ö. 1846)’nin mûsikîdeki hocalarındandır. Eserlerinden zamanımıza sadece şevkutarab âyini ulaşabilmiştir. Ayrıca “Defter-i Dervîşân” adlı, Yenikapı Mevlevihanesi hakkında çeşitli bilgilerin yer aldığı bir esere başlamış ancak bitiremeden vefat etmesi üzerine esere kardeşi Abdülbâkî Nâsır Dede (ö. 1821) tarafından devam edilmiştir.

Gerek bestekârlık ve gerekse icrâ alanında gayet zengin bir devir olan XVIII. yüzyıldan sonra XIX. yüzyılda, Osmanlı toplumdaki “batılılaşma” süreci çerçevesinde, Türk mûsikîsi bestekârlarının da yavaş yavaş bu etkiden nasiplerini almaya başladıklarını görüyoruz. Özellikle bestecilik alanında Türk mûsikîsinin en parlak dönemlerinden biri olan XIX. yüzyılı, bu görüşü açısından değerlendirmek yerinde olacaktır.

(**) Bu makale yayınevimizin hazırladığı ‘Osmanlı’ (cilt 10, s.722, 1999) eserinden alınmıştır.

Kaynaklar

- Abdülbâkî Nâsır Dede, Tedkik u Tahkik, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1242/I
- Ali Enver, Semâhâne-i Edeb, İstanbul 1309/
- Aşık Çelebi, Meşâiru’s-Şuara (neşreden: G.M. Meredith-Owens), London 1971
- Esrar Dede, Tezkire, Fatih-Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Tarih, 756
- Fatin, Tezkire, İstanbul, 1271.
- İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, Bursa 1302.
- Mehmed Es’ad Efendi, Atrabü’l-Âsâr fî Tezkiret-i Urefâi’l-Edvâr, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 6204.
- M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981.
- Mehmet Ziya, Yenikapı Mevlevihânesi, İstanbul, 1329.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, Mecmuâ-i İlahiyyât, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3397.
- Aynı müellif, Tuhre-i Hattâtın (neşreden: İbnülemin Mahmud (Kemal)), İstanbul 1928.
- Nuri Özcan, Onsekizinci Asır’da Osmanlılar’da Dini Mûsikî, İstanbul 1982, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi).
- Aynı Müellif, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’ndeki II. Maddeler: “Ahmed Vefkî Efendi”, “Cilt II. sayfa: 158; “Ali Şiruganî”, Cilt: I. sayfa: 454; “Hafız Kömür Efendi”, Cilt: XV, sayfa: 93; “Hafız Kumral”, Cilt: XV, sayfa: 93-94; “Hafız Post” Cilt: XV, sayfa: 100-101; “Hasan Âğa Enfi”, Cilt: XVI, sayfa: 285-286; “Hasan Efendi, Zâkiri”, Cilt: XVI, sayfa, 319; “İtrî Efendi, Buhûrizâde”, Cilt: XIX sayfa:220-221.
- Sadedin Nüzhet Ergun, Türk Musikisi Antolojisi, Cilt: I-II, İstanbul 1942-1943.
- Salim, Tezkire, Dersââdet 1315.
- Subhi Ezgi, Nazari-Ameli Türk Musikisi, Cilt:I-V, İstanbul 1933-195
- Süleyman Uludağ, İslam Açısından Mûsikî ve Semâ’, İstanbul 1976
- Şeyhi, Vekâyi’l-Fuzalâ, Fatih-Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Tarih,
- Yılmaz Öztuna, Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi, Cilt: I-II, Ankara 1990.